

Jubelåret og odelsretten

Om naturalisering av eiendomsrett og arverett

Runar Døving & Jon Schackt

«Pløtslig sitter man der, i arvingen Istvans kök.»

I det svenske TV-programmet *Okjänd arving* oppsøker to journalister arvinger som knapt har hatt en relasjon til avdøde, som ikke vet om dødsfallet og som derfor ikke har meldt seg for å gjøre krav på boet. Journalistene leter lenge og finner til slutt Istvan, som ble igjen i Tsjekkoslovakia med moren da faren flyktet i 1968. Han får 700 000 euro. Det er ingen refleksjon over rettferdighet, eller hvorfor akkurat denne personen skal få alle pengene og ikke samfunnet som tok imot faren som flyktning, for ikke å snakke om farens naboer, hans nærmeste vennekrets eller de som pleiet han da han ble syk. Arv basert på slektskap er tatt for gitt.

Innledning

Eiendomsrett, og den private eller familiære forvaltningen av den, er ikke universell eller naturlig menneskelig, selv om det kan se slik ut i Menneskerettighetserklæringen. Synet på eiendomsretten som noe som oppstår naturlig gjennom menneskers bearbeiding av naturen, og som vi kan spore til filosofen John Locke (1632-1704), er grunntanken bak den plassen eiendomsretten har fått i senere konstitusjoner og moderne lovverk (se Locke, 1690). Under det borgerlige demokratiets framvekst var for eksempel også stemmeretten lenge knyttet til besittelse av eiendom: De eiendomsløse ble ikke tenkt å ha bidratt til det borgerlige fellesskapet og ble følgelig ekskludert fra politisk deltagelse. Til tross for at denne tankegangen på sine egne premisser muligens kan vurderes som «rettferdig», har arveretten gitt opphav til en høyst urettferdig situasjon i praksis. Fordelingen av eiendom og ressurser skyldes jo i mye større grad arv enn den naturbearbeidelse som hver enkelt selv har bidratt med.

Innenfor den radikale politiske tradisjonen ble da også eiendomsrettens naturlighet gjennomskuet som ideologisk blendverk. Pierre-Joseph Proudhon identifiserte all eiendom som tyveri, mens Karl Marx og Friedrich Engels skilte skarpt mellom privat og kommunal eiendom. Etter at sistnevnte hadde lest antropologen Lewis Henry Morgan, framholdt han at

privateiendommen har en opprinnelse nært sammenvevd med den patriarkalske familien og staten (Engels, 1970). Vi tenker oss her at eiendomsretten, enten den er privat/familiær eller i noen grad kollektiv (for eksempel knyttet til slektsgruppe eller stamme) først og fremst er knyttet til arveretten og at denne, i hvert fall som kulturell praksis, har eldre røtter enn staten.

Historisk er det interessant at eiendomsrett til personer, slaveriet, som kanskje har like dype røtter i menneskehetens historie som eiendomsretten til jord, også var befestet i lovverk. I romerretten, Bibelen eller Gulatingsloven var slaveriet tilsvarende institusjonalisert og juridisk basert som eiendomsretten fortsatt er i dag. Slaver var rettslig sett typisk løsøre som kunne eies, overføres og frigis ved testament.

Det har naturligvis vært omfattende rettslig kamp om både slaveriet og eiendomsretten. Sistnevnte var ikke med i de opprinnelige europeiske menneskerettighetene, og kom inn som en tilleggsprotokoll. Det var også strid om saken i FN (Opsahl, 1991). I ettertid ser vi imidlertid at der slaveriet forsvant, ble eiendomsretten beholdt. Slavenes frigjøring feires, mens eiendomsrettens problemer blir skjult. Både frigjøringen fra slaveriet og eiendomsrettens opprettholdelse kan i dag leses som naturalisert i de hyllede Menneskerettighetene som menneskehetens forestilte felles *arv*. I FNs menneskerettighetserklæring heter det nå:

Artikkel 4.

Ingen må holdes i slaveri eller trelldom. Slaveri og slavehandel i alle former er forbudt.

Artikkel 17.

1. Enhver har rett til å eie eiendom, alene eller sammen med andre.

Fordi arv reproducerer ulikhet, kan arv forstås som objektivt urettferdig (Piketty, 2018, s. 237-242). Hvorfor er det likevel slik at arv fra foreldre forstås som en udiskutabel rett og nærmest som nettopp naturlig?

Hvem har så retten (til å overta det som er igjen etter en generasjons nedlagte arbeid): Gud, samfunnet, klan, gruppe, familie, barn? Og hvem har den ikke? Når noen har retten, må det jo være andre som ikke har den. I muntlig baserte samfunn ble (den sedvanebaserte) retten forvaltet av de som med dagens termer kan kalles meklere, lovsigemenn og dommere, men i

skriftbaserte samfunn ble den etter hvert nedfelt i de skrevne lovsamlingenes paragrafer: i Moseloven, i Gulatingsloven og i Menneskerettighetene.

Begrepet *naturalisering* inngår også i en klassisk avdekkingsstrategi av skjulte maktforhold; når det sosialt konstruerte tas for gitt, er det gjerne fordi det framstår som *naturlig* eller som en del av det som tidligere gjerne ble kalt den guddommelige orden. Mange samfunnsteoretikere – fra Karl Marx til Michel Foucault, Jacques Derrida og Pierre Bourdieu – har utviklet ulike analytiske strategier innrettet på å bevisstgjøre oss om naturliggjøringens blendverk. Det er også hva vi vil prøve å gjøre her med hensyn til begrepet *arv*.

I denne artikkelen vil vi ved hjelp av noen svært ulike juridiske kilder vise faktorer som har bidratt til den selvfølgelige posisjonen arv har fått i de fleste samfunn. Vi skal se på institusjonen *jubelåret* slik det framkommer i Bibelens 3. Mosebok. Derfra sammenligner vi og trekker noen linjer til *odelsretten*, slik den framkommer i Gulatingsloven, som har blitt allmenne lover i norsk juss siden. Deretter ser vi på hvordan eiendom og arv blir del av naturlovene gjennom Lockes opplysningsfilosofi, og gjennomslagskraften disse ideene ble gitt for vesteuropeiske samfunn. Avslutningsvis løfter vi frem hvordan juridisk arv også har blitt et kildedomene til metaforene genetisk arv (og senere kulturell arv). Men aller først blir det nødvendig å se litt etter opprinnelsen til arvbar eiendom. For det fantes neppe mye av slikt før noen hadde begynt med jordbruk og husdyrhold.

Arvbar eiendom i sin opprinnelse

Nomadiske jegere og sankere etterlater seg lite eiendom når de dør – ingen jordteiger, hus eller husdyr. I slike samfunn er kunnskaper og kroppsliggjorte ferdigheter, samt sosiale relasjoner (i hovedsak formidlet gjennom et eller annet *slektskapssystem*) de viktigste ressursene – slikt som Bourdieu (1986) ville ha klassifisert henholdsvis som kulturell og sosial kapital. De kroppsliggjorte ferdighetenes materielle produkter (for eksempel redskaper og våpen) er selvsagt viktige i dagliglivet, men lite viktige som arvegods i den grad de overhodet arves. Med den såkalte jordbruksrevolusjonen¹ og bofastheten som i regelen følger med, kommer imidlertid den økonomiske kapitalen i høysetet: generasjoners investerte arbeid i rydding av land, oppføring av hus og driftsbygninger, samt forråd, såkorn og husdyr som må lagres eller ivaretas fra en sesong til den neste. Her blir denne materielle/økonomiske kapitalen dessuten en slags forankring for mye av den sosiale og kulturelle kapitalen. Regler for arv og arvefølge blir en integrert del av slektskapssystemet, og de kulturelle uttrykkene vil

speile en kosmologi eller religiøs ideologi i tråd med dette – kanskje understreke at alt menneskene nå avhenger av bare er, ja nettopp, til låns fra *eiende* forfedre eller guder.

I ulike tider har imidlertid noen jegere og sankere levd i så rike områder at de kunne basere seg på de lokale ressursene og bli bofaste. Når noen under slike forhold hadde investert sin arbeidskraft i bygging av hus og andre permanente konstruksjoner – altså i fast eiendom, var de i noen grad fanget i sin bofasthet, om jakten eller fisket ble dårligere. Mye tyder på at jordbruket har sin opprinnelse blant slike grupper. Løsningen ble nemlig å intensivere sankingen og særlig etter ressurser som hittil hadde vært lite brukt, slik som frøene til ulike gressarter (stamformene til kornsortene som jordbruket senere har vært basert på). Den nye floraen rundt bosetningene (og avfallet fra disse) tiltrakk seg i neste omgang dyreartene som etter hvert ble våre husdyr (geiter, sauer, griser osv.). Det var Lewis Binford (1968) som på denne måten identifiserte jordbrukets opprinnelse med en forverring av livsvilkårene til bofaste jegere og sankere etter siste istid. Det var i første rekke den natufiske kulturen i Midtøstens fruktbare halvmåne (fra ca. 9.000 f. Kr.) som lot seg identifisere som bofaste jegere og sankere, men Binford mente modellen var relevant for mange av områdene der jordbruket etter hvert vokste fram: India, Kina, Mesoamerika og Peru.

Selv om jordbruket på denne måten har sitt utspring i en knapphetsstrategi blant forarmete jegere og sankere, skapte det på sikt en helt ny retning for en annen type kulturell tilpasning. En hoveddimensjon ved den nye tilpasningen var at snart kunne langt flere mennesker *brødføs* på et gitt areal enn tidligere. Barn fikk dertil en verdi som *arbeidskraft*, som de sjelden hadde blant nomadiske jegere og sankere. Det medførte en kraftig folkevekst med påfølgende territoriell ekspansjon. Hver generasjon ga opphav til et overskudd av ferdig «utdannete bønder» som måtte finne seg nytt land å rydde. Noen tusener år senere hadde de ryddet det meste av det som fantes av dyrkbart land, mens gjenværende jeger- og sankerfolk var blitt fortrent til områder der jordbruk var upraktisk eller umulig.

Hver ny jordbruksbosetning eller gård som ryddes og bygges representerer selvsagt en enorm investering av arbeid: Trær skal felles, land brytes og bygninger oppføres. Bare etableringsfasen vil i praksis strekke seg over mange generasjoner og vedlikeholdet, selvsagt, tar aldri slutt. Her overtar altså hver ny generasjon av jordbrukere/bønder en investert kapital fra forfedrene i form av ryddet og bearbeidet land, hus, bestander av husdyr osv. Det er denne varige økonomiske kapitalen som knytter generasjonene sammen i en kjede av arv.

Mens jegeren i sin symbolske orientering blir mest opptatt av å kunne kommunisere med dyreåndene der de hører hjemme (i naturen), blir jordbrukeren eller bonden mest opptatt av den dyrkede jordas opprinnelige eller mest rettmessige *eiere*. Hen tenker gjerne at fruktbarhet og velstand best kan sikres gjennom å ivareta et godt forhold til disse. Det kan sikres gjennom å ofre en del av grøden, enten til en åndelig personifisering av jorda lokalt eller til forfedrene som tilegnet seg den – den norske *haugbonden* er muligens en slags blanding av de to. Uansett vil jordbrukeren i regelen nære en bevissthet om, og ærefrykt for, forfedre som i regelen mangler hos nomadiske jegere og sankere. Er den lokale betydningen av husdyr stor, kan religiøse ledere og profeter forankre det ultimate ansvaret hos en himmelsk hyrde/gjeter (en eneste Gud), slik Moses og Aron innprentet det overfor flokken de hadde ledet ut fra Egypt. Tilhører man et utvalgt folk, som på det grunnlaget er lovet et land, makter de fleste etter hvert å kople seg på det offisielle stamtreet. Etter at Gud (Jahve) hadde delt det lovede land, Kanaan, mellom israelittenes tolv stammer, var det denne kollektive fordelingen som hadde prioritet.

Jubelåret

Med Bibelen som kilde er det tydelig at mennesket i Det gamle testamentet hadde stor refleksjon og ydmykhet knyttet til eiendomsretten. Den var på Guds nåde. De hadde også tydeligvis erfaringer med problemene som oppstår med akkumulering av privat eiendom gjennom ekteskap og oppkjøp, og hadde (derfor) en svært interessant rituell redistribusjon av eiendom. Slik lyder Herrens ord, som står det skrevet i 3. Mosebok om Jubelåret, eller «Frigivelsesåret,» som det heter i nyere norske utgaver av Bibelen² (*yūbāl* på hebraisk):

Så skal du telle sju sabbatsår fram, sju ganger sju år, så tiden for de sju sabbatsårene blir førtini år. På den tiende dagen i den sjuende måneden skal du blåse høyt i horn; på soningsdagen skal dere la hornet lyde i hele landet. Dere skal holde det femtiende året hellig og rope ut frihet i landet for alle som bor der. Det skal være et frigivelsesår for dere. [...] I dette frigivelsesåret skal dere vende tilbake, hver til sin eiendom. [...] Jord må ikke selges for all fremtid. For landet er mitt, og dere er fremmede og innflyttere hos meg. I hele det landet dere eier, skal dere gi mulighet til innløsning av jord. [...] får han ikke råd til å kjøpe den tilbake, skal jorden tilhøre kjøperen helt til frigivelsesåret. Men i frigivelsesåret blir den fri, og da kan han vende tilbake til eiendommen sin.
(3. Mos 25: 8-35)

Dette er tydelig en lovbok, med jussens klare intensjon om refordeling av land etter et mystisk mønster av hellige tall – i tillegg til ettergivelse av gjeld og frigjøring av slaver.³ Fordeling av

eiendom i dette systemet blir litt som å spille brettspillet Monopol mellom innvilgete spillere. Man starter med like mye penger og to terninger. Når spillet er slutt vinner én, og man kan begynne på nytt. I jubelretten refordeler man altså hus og hoteller etter 50 år. Dette er en svært annerledes ordning enn slik eiendom forvaltes i så og si hele verden i dag, der nå hus og hoteller er utdelt på forhånd gjennom arv.

Som vi ser av bibelversene er det en høyere instans, Gud, som er den faktiske eier av landet («For landet er mitt!»). Selv de utvalgte menneskene skal være ydmyke for deres midlertidige rettigheter. Men det er ikke en allmenn – universell – rett. «Noen er likere enn andre», som kamerat Napoleon ville sagt det. Mennesker lever i grupper, og når eiendomsretten skal legaliseres, må det nedfelles i en eller annen sedvane og lov som rettferdiggjør og legitimerer gruppens rett over andre grupper. I tekstutdraget virker loven allmenn, men relevante andre som *fremmede*, *slaver* og *kvinner* må innlemmes i loven, fordi også slike typer blir relevante for flere typer avgrensninger av hvem som har rett.

Patriarkatet og legal reproduksjon springer nettopp ut av jordbruksrevolusjonens form for organisering av rett til land. I Bibelens *lov om arv og ekteskap for døtre* ser vi hvordan Guds jurister (Moses og Aron) forsøker å skrive inn kvinner, og samtidig hindre fremmede å eie jorden, inn i prinsippet om Jubelåret, som var skrevet som om alle hadde sønner. Men det hadde ikke Selofhad,⁴ og døtrene hans gjorde krav på eiendom sammen med hans brødre:

Skal vår fars navn gå ut av slekten fordi han ikke hadde noen sønn? La oss få eiendom sammen med vår fars brødre! (4. Mos 27: 4)

Det er jo et rimelig ønske, så Moses la saken deres fram for Herren, og Herren sa til ham:

Selofhads døtre har rett i det de sier. Gi dem eiendom til arv sammen med farens brødre, og la farsarven gå over til dem. Til israelittene skal du si: Når en mann dør sønneløs, skal dere la arven etter ham gå over til datteren. Har han ikke noen datter, skal dere gi arven til brødrene hans. Og har han ingen brødre, skal dere la brødrene til hans far få arven. Men hvis hans far ikke hadde noen brødre, skal dere gi arven etter ham til den nærmeste slektningen hans. Da er den hans eiendom. (4. Mos. 27: 7-11)

Slik løste patriarkatet problemet med å være sønneløs, og fortsatte med å gi regler for hvem disse døtrene skulle kunne gifte seg med:

Dette er det påbud Herren gir Selofhads døtre: De kan gifte seg med hvem de vil, bare de gifter seg i en ætt innenfor deres fedres stamme. Så skal ingen eiendom i Israel gå over fra en stamme til en annen; men hver israelitt skal holde fast på arven innenfor sine fedres stamme. Hver datter som arver jord i en av Israels stammer, må gifte seg med en mann fra en ætt som tilhører hennes egen stamme, så hver israelitt kan arve odelsjord etter sine fedre. Slik skal ingen eiendom gå over fra en stamme til en annen; men alle israelittiske stammer kan holde fast på hver sin arv. (4. Mos. 27: 6-8)

Israelittene fikk altså her en ny tvistesak, som da måtte løses i høyeste rett og skapte dermed presedens. Arveloven ble med dette presisert, slik at det ble klargjort at døtrene kunne arve når de ikke hadde brødre. Vi ser her at lovens viktigste intensjon er å holde jorda innen stammen. Plikten eller kravet til å gifte seg med rett person sørget for det. Herren er viselig og kobler den ene loven om ekteskap og arv til den andre, slik at Jubelåret kunne ivaretas – på stammenivå:

Men hvis de [Selofhads døtre] blir gift med menn fra andre israelittiske stammer, blir deres arv tatt bort fra fedrenes eiendom og lagt til den stammen de nå skal tilhøre. Slik minker den eiendommen vi har fått tildelt. Når israelittene skal ha jubelår, blir døtrenes arv lagt til eiendommen i den stammen de tilhører. Den blir tatt fra den odelsjorden som våre fedres stamme fikk. (4. Mos. 27: 3-4)

Vi ser av disse tekstutdragene hvordan arv er ekstremt viktig for å holde jorda i riktige hender – som her altså er stammen. I tillegg til Jubelårets reallokeringer krever dette formålet en endogam ekteskapspraksis, særlig når kvinner arver jord. Disse kvinnene må gifte seg innen stammen for at ikke jorda med tida skal tilfalle andre stammer.

Ekteskap mellom nære agnatiske slektninger, inklusive søskenbarn, er en klassisk løsning på problemet med å holde på jorda blant mange folkegrupper i Midtøsten og Vest-Asia – om ikke lenger blant jøder i sin alminnelighet (se for eksempel Tillion 2007). Den endogame epilogen om Selofhads døtre lyder derfor slik: «De gjorde som Herren hadde pålagt Moses»:

Mahla, Tirsa, Hogla, Milka og Noa, alle døtrene til Selofhad, giftet seg med sine søskenbarn. De fikk menn fra slektene etter Manasse, Josefs sønn. Slik forble eiendommen innen den stammen og den slekten som fedrene deres tilhørte. (4. Mos 36: 11-12)

Odelsloven i Norge

I Gulatingsloven møter vi helt andre regler enn i Bibelen, men også her er reglene innrettet på å vedlikeholde en kontinuitet mellom slekt og eiendom. I Norge har vi ikke hatt noe unilineært ættelinjesystem, så norske ætter lar seg ikke avgrense analogt med isrealittiske stammer; de overlapper med hverandre og er frynsete i kantene. I den grad de har hatt vedvarende identitet, kan denne ofte se ut til å henge nøye sammen med jordeiendommen de assosieres med. Denne oppfattes eller diskuteres ikke som gudgitt på liknende måte som isrealittenes stammeland.

Arvebolken i Gulatingsloven åpner slik:

Det er den første at sønn arver far, eller far arver sønn om sønnen dør. Det er den andre at datter sønnesønn arver halvparten hver. Så skal farfar alltid arve, når barn etter den avdøde ikke står i veien. Hun er arving etter løsøre, men han til odelsjorden. Det er det tredje at bror arver bror, og hvert søsken med samme far, om deres mor er kjøpt med giftingsgave [legalt giftemål]. Det er den fjerde at mor er arving etter gutten sin. Det er den femte at farbror og brorsønn arver hverandre; de arver sammen om det faller seg slik. (Robberstad, 1952, s. 129-130)

Her ser vi at arv følger et klart bilateralt mønster med agnatisk prioritet, helt til det tolvte premiss at mors brors sønner arver. Arvekapitlet diskuterer også omfattende hvordan barn utenfor det primære ekteskapet skal arve: *hornunger*, barn som er født av fri kvinne, og der opphavet «er åpenbart» går foran *risunger* «som er avla i løynd [hemmelighet]», og igjen foran *tyboren son*, det vil si en sønn født av en frigitt slavekvinne.

At arv anses som tatt for gitt både i dagens Norge og for tusen år siden er åpenbart ut fra teksten. Vi har funnet få andre eller nyere kilder som problematiserer at retten til eiendom skulle tilfalle andre enn blodslinjer, først og fremst barn, slik det diskuteres i Jubelåret. Unntaket er diskusjonen forut for opprettelse av den svenske *allmänna arvsfonden* (SOU, 1925). Når det ikke finnes arvinger, tilfaller eiendom kongen, senere staten, eller som det har blitt i Norge der etterlatenskapen til barnløse uten testament skal tilfalle frivillig virksomhet for barn og unge (se arveloven paragraf 46).

Arvelovene i Norge ble også laget i et jordbrukssamfunn. Forskjellen mellom forankringen av eiendomsretten på stammenivå i oldtidens Israel og den norske (kjerne)familien (og dennes tilknytning til gård og grunn) kommer svært godt fram når man sammenligner 3. Mosebok

med Gulatingsloven. Det er flere likheter med mosebøkene om frigjøring av slaver, og regler for bigami, og Gulatingsloven er også tydelig laget i en æreskultur, med rester av blodhevn og omfattende regler for rett giftemål. Det er likevel først og fremst en *landskapslov* med regler om kjøp og salg og særlig om skifte av jord.

Som vi ser er rett avkom viktig: «Det er no dinæst at me skal vita korlei me skal kaupa konor med giftingsgåve (Mindr), so barn vert rettkome til arv» (Robberstad, 1952, s 69). Hvem som har rett og hvordan arven skal fordeles er det vesentlige de 50 gangene begrepet forekommer i loven, og som vi ser av tekstutdraget, så er rekkefølgen klart i et bilateralt kart.

I Norge, i motsetning til hos israelittenes stammer, er det kjernefamilien som er den generative enhet, altså der økonomi og reproduksjon skapes legalt, ideologisk og praktisk (Solheim 2016, Døving 2020, s. 26). Den særnorske odelsloven gir førstefødte fortrinnsrett til å overta en landbrukseiendom når eieren dør (førstefødte sønn fram til 1974).⁵ Odel er for så vidt også et ættesystem, men der kjernefamilien er det sentrale, og kun ett barn fører slektsgården videre. Hovedpoenget er likevel at når det gjelder jordbrukseiendom uttrykker odelsretten at slektskapsbånd har prioritet framfor kjøp og salg (Daugstad, 1999a, kap. 3.5; 2001). Interessant nok er odel eksklusivt for jord(bruk) (innmark og utmark). Fiske og senere industri er ikke med i odelsretten.

I Gulatingsloven, eller andre senere lover om odel, står det imidlertid ingenting om hvorfor det er slik eller hvorfor det bør være slik. Gulatingsloven antas nedskrevet på slutten av 1000-tallet, og andre kilder som nevner odel viser at den har eksistert i hvert fall 200 år før det (NOU, 2003). I moderne lovgivning er intensjonen, formålet i loven, alltid artikulert, dvs. en lov åpner med en årsak til dens eksistensberettigelse. I de ulike eldre rettstradisjoner er intensjonen etablert i sedvane og dermed innforstått. Siden jurister ikke har til vane å legge til formål når gamle lover revideres, finnes intensjonen heller ikke i fortolkningstradisjonen til odelsloven. I ordbøker, offentlige utredninger og lovverk er derfor ikke intensjonen i loven gitt. I motsetning til Jubelåret som inngår i en diskurs om lovens legitimitet og virkeområde, gir Gulatingsloven inntrykk av at odel på en måte alltid har eksistert som sedvane. At odelskretsen og slekta har forrang kan dermed sies å være et juridisk rettsprinsipp som er rimelig doxisk.

Som i oldtidens Israel var arvefølgen i prinsippet agnatisk, men også her har man fraveket dette prinsippet ved behov. Daugstad (1999b) og Bråten (2013) viser at norske odelsgårder noen ganger har blitt nedarvet gjennom kvinneledd eller til og med gått til slektninger utenom odelskretsen. Begge deler foretrekkes framfor at gården «går ut av slekta», noe vi også finner i loven. Men hva betyr egentlig slekta (eller ætten) i et bilateralt samfunn? Her finnes det ingen ættelinjekorporasjoner eller stammer. Daugstad og Bråten analyserer det norske odelsfenomenet i lys av Lévi-Strauss' (1982) *hus*-begrep: Det er husets kontinuitet som teller; karakteren av slektskapsrelasjonene mellom mennesker som sådan kommer i annen rekke. I det tradisjonelle norske slektskapsystemet er det gården og gårdshusholdet (rundt kjernefamilien) som står i sentrum, og ætten bare i den grad den har vært knyttet til en gård eller gruppe av gårder (ei grend) over mange generasjoner (Schackt, 2017, s. 121-24).

Odel ble så nasjonalt viktig at den ble lagt inn i grunnloven i 1814, sannsynligvis i opposisjon til den danske adelen som ønsket å oppheve den for å kunne kjøpe opp norske jordbruksseiendommer (Daugstad, 1999a, kap. 3.1; Skeie, 1950, s. 17). Grunnloven ble skrevet det samme året (1814) som da Danmark måtte undertegne Kieltraktaten og som følge av denne avstå Norge til Sverige. Det er den historiske konteksten for at odelsloven nærmest fikk en hellig status i det nye Norge. I senere analyser har den også fått æren av å hindre tvangsauksjoner: Under inflasjon, krisetider, gjeld, kunne odelsrettsinnehaver kjøpe farens gård på tvangsauksjon (NOU, 2003, s. 20). Jord står altså over markedet, på samme måte som hos israelittene.

Selv om moderne statssamfunn gjerne legger vekt på individet, på autonomi og oppnådd status, og særlig Norge som er ideologisk egalitært med et sterkt likhetsideal, er arv påfallende lite debattert (Døving 2020; Døving, Nguyen, & Lindegaard, 2018; se også Piketty, 2018). I den nye arveloven som ble vedtatt i 2019 er påfallende lite endret med hensyn til arv sammenlignet med Gulatingsloven. De endringene man finner – hvis man leser arveloven over tusen års tid – er at likestilling mellom kjønn er etablert og at førstefødte sønn ikke lenger er privilegert i odelsretten.

Noen sammenliknende betraktninger

I motsetning til i de øvrige land i Nord-Europa overlevde odelsretten i Norge, selv om praksis ofte følger samme mønster andre steder (Daugstad, 1999a, kap.3.5; NOU, 2003, s. 22-25). Det samme kan man ikke si om jubelåret blant israelittene. Historikerne regner nå med at Toraen

(Mosebøkene) fikk sin endelige form først etter det babylonske eksilet, det vil si under perioden med persisk styre (539-333 f. Kr.). På den tida var jubelåret bare et fjernt minne om en stammeorganisatorisk ordning formidlet gjennom en overveiende muntlig tradisjon. Det er rimelig å betvile om jubelåret noen gang fungerte slik Moses og Aron gis æren for å ha definert og etablert det, men tradisjonen om det formidler i det minste en idealisering av en stammebasert samfunnsordning fra før kongedømmets (statens) opprettelse et halvt årtusen tidligere (se Fager, 1987).⁶

Jubelåret og odelsretten er begge institusjoner til forvaltning av eiendomsretten på et slektskapsmessig grunnlag, henholdsvis i et ættelinjeorganisert stammesamfunn uten faste ledere (oldtidas førstatlige Israel) og et ting- og høvdingstyrt ættesamfunn (vikingtidas Norge). Begge er jordbrukssamfunn med store innslag av husdyrhold og med hushold organisert rundt kjernefamilier som basisenheter. Begge steder har begge kjønn arverett (i den grad det er noe å arve). Kvinnene arver løsøre, som regel med det løsøret som de har tatt med seg inn i ekteskapet, som i dag ville bli definert som *særeie*. Jord arves normalt i den agnatiske linjen, og av kvinner bare når mannlige arvinger mangler (for oldtidas Israel, se Bradley, 2003). Når det skjer, blir implikasjonene forskjellige på basis av de ulike slektskapsystemene. I det patrilineære isrealittiske systemet må kvinner gifte seg innen samme stamme for at denne skal beholde sin (gudgitte) del av landet, og aller helst med en fetter (patrilateralt parallellsøskenbarn; bare da vil teigene som ekteparet forener grense til eller ligge nær hverandre). Dette blir mindre relevant i Norge der det ikke er en felles stamfar som definerer den slekta som teller, men den bilaterale ætten, slik denne er forankret i den stedfaste jorda som gårdseiendommen avgrensar («huset»). Kvinnene sto dermed friere til å gifte seg med hvem de ville, selv om mange også her godtok å gifte seg med søskenbarn. En yngre bror som gikk glipp av gården fordi hans eldre bror overtok den, kunne få datteren inn igjen som gårdskone, slik at barnebarnet kunne overta gården. Men som i Europa for øvrig ble ekteskap mellom slektninger sannsynligvis mindre vanlige som følge av de mer omfattende incest-reglene som Den katolske kirken etter hvert insisterte på (se for eksempel Goody, 1983, s. 56).

Selv om de to institusjonene, jubelåret og odelsretten, representerer ulike typer slektskapsystemer, har de til felles å regulere eiendomsretten i tråd med slike systemer. Begge kommer således på kant med statlige strukturer og markedet, der slike vokser fram. Uavhengig av hvor nært opp til idealbildet vi møter i Mosebøkene jubelåret faktisk fungerte

som redistribusjonsmekanisme i det gamle stammeorganiserte Israel, ser det ut til at jordeiendommen ble samlet på færre hender (uavhengig av stammestrukturen) under det forente isrealittiske og de senere kongedømmene (fra 1050 til 597 f. Kr.) (Fager, 1987, s. 60).⁷ I Norge heter det i Heimskringla (Snorres kongesagaer) at den første kongen (Harald Hårfagre) tok odelen fra bøndene (Sturlasson, 1975, s. 53). Det var muligens litt overdrevet, men senere i middelalderen gikk det nesten slik, ettersom det meste av jorda da ble ervervet av lendmenn, kronen og spesielt kirken. Likevel må vi kunne si at odelsloven i noen grad motvirket denne utviklingen og at den i nyere tid har virket til å reetablere og styrke en selveiende bondestand. Pliktdelsarven, som juridisk også befester familiens forrang i forhold til individet, og odelsretten viser at Norge i stor grad er et kjernefamiliebasert ættesamfunn, der det individualistiske likhetsideal som ellers ofte oppfattes som dominerende i kulturen ikke gjenspeiles i loven. Det er altså et misforhold mellom likhet og autonomi som ideal og arveloven (Døving, 2020, s. 27). Eiendomsretten i Norge knyttes altså først og fremst til familien, ikke andre relevante korporerte grupper som ættelinje/klan, lokalsamfunn, kommune eller stat.

Fra Gulatingsloven og Mosebøkene til de kontemporære lover, kan man lese at noen sedvaner endres, som for eksempel slaveriet og blodhevn, mens arvereglene, derimot, er bevart, men gitt en annen legitim referanse. Når Gud er død, eller i det minste borte som autoritær legitimerende referanse, hva skal da legitimere arv?

Arv som naturlov

John Locke brukes som en sentral referanse for å forsøke å forankre eiendom som allmenn og universelle i en *Naturrett*. I *Second Treatise of Government* (1690) behandler han eiendom som «naturlig» etter menneskets bearbeidelse av den. I utgangspunktet er jordas juridiske status allemannsretten:⁸

Gud, som har gitt verden til mennesket i fellesskap som allmenning. Han har også gitt dem evner til å gjøre bruk av den til sitt eget beste [...] alle frukter som jorden naturlig produserer, eller dyr den gir beite, tilhører allmennheten siden den er spontant skapt av naturens egen hånd, og der har ingen har privat eiendomsrett. (Locke 1690, seksjon 26)

Jegere og sankere («Indians») kaller han derfor «tjenere av allmenningen». Eiendomsrettens juridiske status blir gitt etter bearbeiding av jorda. Har man sådd, har man rett til å høste.

Således sier denne fornuftens lov at hjorten tilhører indianeren som har drept den; hvem som helst kunne ha drept den, men den tilhører nå han som investerte sin arbeidskraft i å gjøre nettopp det. Og blant dem som nå regnes som siviliserte mennesker, og som har laget talløse lover til regulering av eiendomsretten, er denne naturens lov fortsatt gyldig for hvordan allmenning i utgangspunktet omdannes til eiendom. I kraft av denne lov blir den fisken som enhver fisker fra havet, denne menneskehetens fortsatt store allmenning, eller de klumper av hvalrav som enhver tar opp derfra, den gjeldende personens eiendom i kraft av arbeidet og den møye som bidro til løsrivelsen av godet fra dets tilstand i naturen. (Locke 1690, seksjon 30)

Lockes perspektiv ser ut til å være forankret i det siste stadiet av jordbruksrevolusjonen: Kolonialismens terra nullus, «vacant places of America», som Locke skriver. Eiendomsrettens metafysiske legitimering gis gjennom en slags Isak Sellanraa, hovedpersonen i Knut Hamsuns *Markens grøde* (1917), som rydder skog i villmarken, legger ned sitt arbeid, og får dermed en naturlig (Guds) rett til å annektere. Forestillingen om *utviklingen* eller *evolusjon* av jordbruksrevolusjonen inngår da etterhvert som en del av fortellingen om naturrettens naturlighet. Legg merke til at Locke bruker begrepet «fortsatt» (*still*). Det finnes *fortsatt* allmenning, med det en framskrivende hypotese om at det kommer til å forsvinne. Hovedproblemet for Locke, slik vi tolker det, blir at arv kommer før arbeidet, ikke omvendt.⁹ Dette kommer fram når han skriver at mennesket er født med frihet og ubestridelige arverettigheter: «Enhver mann er født med doble rettigheter: Først friheten til seg selv, som kun han selv og ingen andre menn kan ha makt over. Deretter en eksklusiv rett til å arve all sin fars eiendom.» (Locke 1690, seksjon 190)

Lovgivningen er altså sirkulær. Man er født til arv, og arv er altså ikke noe som kommer av ens egen innsats. Innsatsen er tolket i metafysisk retrospektiv, som immanent i det arbeid som må ligge bak.

Etymologien til odel gir noen interessante mulige fortolkninger av hva som skjer når eiendom nettopp har gått i arv i mange generasjoner og blitt naturalisert: Odel, adel og edel har samme etymologiske stamme. Den eldre futharken Odal rune (𐌳), som ofte er betegnet som *othala rune*, betyr nettopp «arv eller arvet eiendom» (De Caprona, 2013, s. 996). Det ser ut som det er etymologisk enighet om at *odal* betegner begrepet arv etter denne skandinaviske eiendomsretten. Ifølge Falk og Torp (1992) kommer ordet av middellavtysk *ädel* og har betydd noe i retning «avstamning, fornem fødsel, adelsstand», og som er i slekt med det

norrøne *aðal* som mer betydde «iboende natur; hjem, odel; hoved-, stor-, ekte-» som gjennom lavtysk er avledet til ordet *ēdel* som angir at noe er av fin (ren) rase. *Odel* konnoterer også ifølge Falk og Torp (1992) til «eiendom», «fedreheim» eller «fedreland».¹⁰ Igjen kommer altså jordbrukssamfunnets rettigheter fram som det gode, og som Nietzsche (1887, norsk utgave 1969, s. 17) skriver i *Moralens genealogi* er det ikke tilfeldig at edel er derivert av adel. Det gode menneske er mennesket født med eiendomstilhørighet. Konnotasjonsfeltet til odel er historisk udelt positivt, og har forblitt slik. På den andre siden er konnotasjonene til eiendomsløse, de reisende gruppene, skøyer, fant, lapp og tater, alle svært negative. Hos israelittene, vikingene og nordmennene, er bostedhet og tilhørighet i rett gruppe, jordbrukere, en forutsetning for å være juridisk part i saken.

Avslutning: Arvemetaforene

Det skal en siste historisk hendelse til for å gjøre naturaliseringen fullendt. Nemlig naturen selv. Et interessant trekk ved arvebegrepets selvsagthet er at institusjonen arv har blitt naturalisert gjennom dets metaforer. Juridisk arv (av fast eiendom og løsøre) er naturligvis kildedomenet til alle arvemetaforene. Det juridiske arvebegreper gir det overførte en etablert legalitet, enten det er tanker, handlemåter, gener eller egenskaper. Charles Darwin og Jean-Baptiste Lamarck før ham, hentet inn det juridiske begrep («arv») for å anskueliggjøre hva de mente med videreføring av biologiske egenskaper fra foreldre til avkom. Før deres tid var biologer stort sett komfortable med at artene alltid hadde eksistert slik Gud hadde skapt dem, og da trengte de jo ikke problematisere vilkår (eller lover) for hva det biologisk overførte måtte være (det vi i dag kan snakke om som *genetikk*). Arv ble en god metafor.

Der Lamarck så arvbare egenskaper som ervervet av individer i direkte interaksjon med naturen (kanskje litt som Locke tenkte om eiendomsretten?), tenkte Darwin at det var egenskapenes brukbarhet over mange generasjoner som la føringer for deres overlevelse («arv og utvalg») og for overlevelse av arten. Likevel hadde verken Lamarck eller Darwin noen modell til å forklare selve mekanismene rundt *arven*. Dette kom først med Mendels *arvelover*, fundamentet for moderne genetikk. Syntesen mellom denne kunnskapen og Darwins evolusjonsteori er grunnlaget som moderne biologi bygger på. Denne syntesen har gitt begrepet om *arv* et solid rotfeste i naturen.

I dag framstår darwinistisk *genetisk arv* sannsynligvis som enda mer grunnleggende og naturlig enn juridiske regler, ikke minst fordi vi i Vesten er ekstremt opptatt av slektskap i

form av blodslinjer og – etter hvert – familiær likhet. Det vi *arver* gjennom biologisk slektskap metaforiseres også som *blod*, som iboende vesen, slik vi igjen ser i det svenske tv-programmet der man leter etter *egentlige* slektninger. Helt uten å reflektere over det åpenbart kulturelle.

Arvebegrepet konnoterer dessuten sterkt metafysisk til plikt, etter et ideologisk mønster som også kan relateres til bondesamfunnet: «Du skal overlate gården til dine barn i bedre stand enn du mottok den fra dine foreldre.» Arv er en pliktmetafor for ettermæle, det vi finner i de amerikanske konnotasjonene til *legacy*: Det store vi har arvet, som musikk, litteratur, dans, filosofi eller Unescos verdensarv. Det vi har arvet, som står på denne listen, har vi en hellig plikt til å ta vare på.

Juridisk arv blir først brukt som kildedomene for å vise det naturlige ved genetikken. Men over (kort) tid har genetisk arv blitt så selvstendig at kildedomenet har blitt borte, og de nye naturlige konnotasjonene brukes igjen som nytt kildedomene. Når egenskaper går i arv, er det genetik, blod og kultur som er referansen, ikke lenger jussen. Det ser ut til at disse to betydningene av begrepet arv naturaliserer hverandre, og forsterker deres selvfølgelighet som tatt for gitt. Den menneskeskapte sosiale og juridiske institusjonen arv har slik blitt naturalisert.¹¹

Litteratur

- Binford, L. R. (1968). Post-Pleistocene adaptations. I S. R. Binford & L. R. Binford (red.), *New perspective in archaeology*. Chicago: Aldine Press.
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. I J. G. Richardson (red.), *Handbook of theory and research for the sociology of education* (s. 241-258). New York: Greenwood.
- Bradley, C. P. (2003). Women in Hebrew and Ancient Near Eastern law. *Studia Antiqua*, 3 (1): 3-46.
- Bråten, E. (2013). Slekt, jord og odal i Vest-Agder: Bondegods som "hus"? *Norsk Antropologisk Tidsskrift*, 24 (3-4): 221-234.
- Childe, V. G. (1936). *Man makes himself*. London: Watts.

- Daugstad, G. (1999a). *Til odel og eige? Slektskap, jord og arv på gårdsbruk i ei vestnorsk bygd*. (Hovedfagsavhandling), Universitetet i Bergen, Bergen.
- Daugstad, G. (1999b). "Det norske gardsbruket" i eit skjæringspunkt mellom materielle og immaterielle verdiar. *Norsk Antropologisk Tidsskrift*, 10 (3-4): 216-226.
- Daugstad, G. (2001). Slektskap og jord på gårdsbruk i ei vestnorsk bygd. I S. Howell & M. Melhuus (Eds.), *Blod - tykkere enn vann? Betydninger av slektskap i Norge* (s. 143-165). Bergen: Fagbokforlaget.
- De Caprona, Y. (2013). *Norsk etymologisk ordbok: tematisk ordnet*. Oslo: Kagge.
- Det Norske Bibelselskap. (1985). *Bibelen: Den hellige skrift: Det gamle og det nye testamente*. Oslo: Bibelselskapets forlag.
- Døving, R. (2020). Det bilaterale slektskapets spenninger i Prosjekt kjernefamilie: *Kitchen table society* sett med nye øyne. *Norsk Antropologisk Tidsskrift*, 31 (1-2): 20-34.
- Døving, R., Nguyen, M. L. M., & Lindegaard, J. V. (2018). *Testamentariske gaver til veldedige organisasjoner i Norge, Rapport nr. 1*. Oslo: Høyskolen Kristiania.
- Engels, F. (1970). *Familiens, privateiendommens og statens opprinnelse* (oversatt av H. Holm. 2 utgave.). Oslo: Ny Dag, Elan StudiePlus.
- Fager, J. A. (1987). Land tenure in the Biblical Jubilee: A moral world view. *Hebrew Annual Review*, 11: 59-68.
- Falk, H., & Torp, A. (1992). *Etymologisk ordbog over det norske og det danske sprog*. Oslo: Ringstrøms antikvariat.
- Goody, J. (1983). *The development of the family and marriage in Europe* (Past and Present Publications). Cambridge: Cambridge University Press.
- Krantz, D. (2016). Shmita revolution: The reclamation and reinvention of the sabbatical year. *Religions*, 7 (100), 1-32, doi:10.3390/rel7080100.
- Lévi-Strauss, C. (1982). The social organization of the Kwakiutl (oversatt av S. Modelski). I *The way of the masks* (s. 163-187). Seattle: University of Washington Press.
- Locke, J. (1690). *Second treatise of government*. Konsultert utgave: Indianapolis: Hackett, 1980 (<https://www.gutenberg.org/files/7370/7370-h/7370-h.htm>, sist konsultert 17.09.2020).
- Nietzsche, F. (1887). *Moralens genealogi: et stridsskrift* (norsk utgave oversatt av A. Haaland). Oslo: Gyldendal, 1969.
- NOU. (2003). *Om odels- og åsetesretten* (Norges offentlige utredninger, nr. 2003: 26). Oslo: Landbruksdepartementet.

- Opsahl, T. (1991). *Internasjonale menneskerettigheter: En foreløpig innføring* (Institutt for menneskerettigheter, publikasjoner, nr. 7). Oslo: Institutt for menneskerettigheter.
- Piketty, T. (2018). *Capital in the twenty-first century* (oversatt av A. Goldhammer). Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Robberstad, K., red. (1952). *Gulatingslovi: umsett frå gamalnorsk av Knut Robberstad*. Oslo: Det norske samlaget.
- Sahlins, M. (1968). Notes on the original affluent society. I R. B. Lee & I. DeVore (red.), *Man the hunter* (pp. 85-89). Chicago: Aldine.
- Schackt, J. (2017). *Slektskap, familie og kjønn: Antropologiske perspektiver*. Oslo: Cappelen Damm (Cappelen Damm Akademisk).
- Skeie, J. (1950). *Odelsrettens og åsetesrettens historie*. Oslo: Gyldendal.
- Solheim, J. (2016). Bringing it all back home - familien som generativ kulturell formasjon i det moderne. *Norsk Antropologisk Tidsskrift*, 27 (1): 7-21.
- SOU. (1925). *Lagberednens forslag till revision av ärvdabalken: II Förslag till lag om arv m.m.* (Statens offentliga utredningar, nr. 1925: 43). Stockholm: Justitiedepartementet.
- Sturlasson, S. (1975). *Kongesagaer* (oversatt av A. Holtsmark & D. A. Seip). Oslo: Gyldendal.
- Tillion, G. (2007). *My cousin, my husband: Clans and kinship in Mediterranean societies* (oversatt av Q. Hoare). London: Saqi.

¹ Begrepet *den neolittiske revolusjon* (overgangen fra eldre til yngre steinalder samsvarer med jordbrukets framvekst) stammer fra den marxistiske arkeologen Vere Gordon Childe (1936). Han tenkte seg altså at det dreide om en *revolusjon* sammenliknbar med den industrielle revolusjon. Men selv om begge revolusjonene ga opphav til nye former for eiendom har det siden blitt avdekket at jordbrukets framvekst neppe impliserte noe velstandsframskritt i forhold til nomadiske jegere og sankeres livsform (se for eksempel, Sahlins, 1968). Tidsaspektet for revolusjonsmetaforen er imidlertid problematisk, da det jo dreier seg om en utvikling som strekker seg over tusener av år.

² Alle bibelsitatene i denne artikkelen er hentet fra den norske bokmålsutgaven av 1985 (Det norske bibelselskap, 1985).

³ I følge Toraen (Mosebøkene) har ordinære sabbatsår (*shmita*) sju apekter: (1) landjorda får hvile; (2) de mest trengende kan høste fra allmenningen; (4) landjorda legges brakk slik at ville dyr kan ferdes der; (4) gjeld blir ettergitt, slik at forskjellen mellom rike og fattige jevnes ut; (5) slaver kan frigis; (6) frigitte slaver må kompenseres for deres arbeid som slaver; (7) alle må samles for å lytte til en opplesning fra Toraen (Krantz, 2016, s. 3).

⁴ Selofhad var sønn av Hefer, sønn av Gilead, sønn av Makir, sønn av Manasse, Josefs sønn. Døtrene het Mahla, Noa, Hogla, Milka og Tirsas. De stilte seg opp foran Moses og presten Elasar og lederne og hele menigheten ved åpningen til telthelligdommen og sa: «Vår far døde i ørkenen, men han hørte ikke til den menigheten som satte seg opp mot Herren, Korahs menighet.»

⁵ Odelsloven ser ut til å ha eksistert i hele Skandinavia og områdene rundt Nordsjøen, men har mer eller mindre blitt borte fra alle andre lovverk (NOU, 2003).

⁶ Den første israelittiske kongen, Saul, regjerte fra om lag 1050 til 1010 f. Kr.

⁷ Jubelåret, står jo der i Bibelen til inspirasjon for stadig nye lesere: «Our work is inspired by the ancient concept of the Jubilee, a time when debts were cancelled, slaves freed, and land and wealth redistributed, bringing about greater fairness and equality in the economy and society.» (<https://jubileedebt.org.uk/about/how-we-work>)

⁸ Forut for alle diskusjoner om rettigheter til land har han det absolutte patriarkatet som premiss: «I think it may not be amiss, to set down what I take to be political power; that the power of a MAGISTRATE over a subject may be distinguished from that of a FATHER over his children, a MASTER over his servant, a HUSBAND over his wife, and a LORD over his slave.» (Locke 1690, kapitel 1, seksjon 2, original utheving)

⁹ Det blir som hva som kommer først av høna og egget. Tenker vi essensielt eller prototypisk vil egget være utgangspunkt for enhver høne. Men tenker man den menneskelige historie og diffusjon, med kolonialister og folkevandringer, er høna et avlet husdyr. Båter som *Mayflower* hadde naturligvis med seg høner til Amerika, ikke egg.

¹⁰ Futharken er nå brukt som nynazistisk symbol, sannsynligvis med denne tolkningen.

¹¹ Takk til Ilia Utmelidze, Cora Alexa Døving, John Asland, Alf Jørgen Schnell.